

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева С.А. Английские слова в русском языке XVI-XX вв. / С.А. Беляева. – Владивосток, 1984. – 108 с.
2. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 206с.
3. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття / О.Г. Муромцева. – Харків: Вища школа, 1985. – 152 с.
4. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. – К.:Довіра, 2000. –1018 с.
5. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. Л.І. Нечволод]. – Харків: Торсінг Плюс, 2007. – 768 с.
6. Хорнби А.С. Толковый словарь современного английского языка для продвинутого этапа: Т.1 A-L / А.С. Хорнби. – М.: Русский язык, 1982. – 544 с.
7. Хорнби А. С. Толковый словарь современного английского языка для продвинутого этапа : Т.2 M-Z / А.С. Хорнби. – М.: Русский язык, 1982. – 528 с.

Колядич Ю. Особенности развития семантической структуры английских заимствований в украинском языке (на материале лексики в сфере искусства).

Статья рассматривает особенности развития семантической структуры английских заимствований в современном украинском языке (на материале лексики в сфере искусства).

Ключевые слова: заимствование, экстралингвистический фактор, лингвистический фактор, тематический ареал, упрощение семантической структуры, расширение семантической структуры.

Kolyadych J. Semantic Structure Development of English Loanwords in Ukrainian (Analysing Art Vocabulary).

The article highlights the process of borrowing and semantic adaptation of the English art vocabulary in the modern Ukrainian language.

Key words: borrowing, extralinguistic factor, linguistic factor, thematic area, semantic reduction, semantic expansion.

Людмила Томіленко

(Київ)

УДК 811.161.2'373.46

ІСТОРИЗМИ Й ІСТОРИЧНІ ТЕРМІНИ: ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

У статті проаналізовано різні підходи вчених до визначення термінів, їхніх характерних ознак; з'ясовано суть поняття «історизми». На основі дослідженого матеріалу здійснено спробу з'ясувати місце та роль історизмів у історичній науці.

Ключові слова: термін, термінологічна лексика, термінологічні одиниці, терміносистема, терміносфера, історична термінологія, історизми.

Із кожним роком у мовознавстві дедалі більше посилюється інтерес до вивчення термінології, насамперед до становлення й формування окремих терміносистем, особливостей функціонування термінів у літературній мові, їхньої стандартизації. Будь-яка наукова сфера має певний корпус спеціальних понять, переважну кількість яких активно використовують лише фахівці відповідної галузі знань: для загалу вони, як правило, маловідомі або й невідомі.

Природа терміна, його основні ознаки завжди були в центрі уваги багатьох українських та зарубіжних учених, зокрема й таких мовознавців, як Д. С. Лотте, Г. О. Винокур, О. О. Реформатський, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, І. М. Кочан, Л. О. Симоненко, Т. Р. Кияк та ін. Оскільки термінологія – невід'ємна частина словникового

складу мови, досить непростим завданням для дослідників стало відокремлення її від професійної лексики, загальноживаних слів тощо. Ідентифікація термінологічних одиниць є ключовим питанням у науковій літературі, тому *актуальність* обраної теми беззаперечна.

Український термінолог Ірина Кочан слушно зауважує, що проблема визначення поняття термін до сьогодні ще не розв'язана, бо термін, як і інші мовні універсалиї, важко піддається дефініюванню. Через складність та дискусійність такого завдання існує чимало спроб визначити це поняття [10, с. 30]. Так, Д. С. Лотте дотримується думки, що термін – це особливе слово [13], а Г. О. Винокур натомість вважає, що терміни – це не особливі слова, а лише слова в особливій функції [2]. Б. М. Головін і Р. Ю. Кобрін наголошують на наявності у терміна спеціального значення, що виражає та формує професійне поняття [4]. Частина вчених визнає термінами лише мовні одиниці, які мають дефініцію, і це є однією з основних ознак, на яких базується відокремлення фахової лексики від загальноживаної. Наприклад, В. П. Даниленко під терміном розуміє слово (або словосполучення) спеціальної сфери вживання, яке є найменуванням спеціального поняття і вимагає дефініції [5, с. 15]. Такої ж думки дотримується й Т. Л. Канделаки [8]. Трактуючи О. В. Суперанської поєднує в собі погляди попередніх науковців: «...термін – це спеціальне слово (чи словосполучення), яке прийняте в професійній діяльності й уживається в особливих умовах; ...словесне позначення поняття певної галузі професійних знань; ...Для свого правильного розуміння термін вимагає спеціальної дефініції (точного наукового визначення)» [22, с. 14].

Українські науковці, розглядаючи термінологію як складову частину лексичної системи, зауважують, що вона вживається для позначення понять різних галузей людської діяльності. Зокрема, автори академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» цим терміном називають спеціальне слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо [23, с. 158]. Дослідники термінології А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько також звертають увагу на те, що термін – це одиниця мови, покликана виражати поняття науки, техніки та інших спеціальних галузей [17, с. 21]. В одному з новіших трактувань терміна вказано, що це основна одиниця науки, спеціальних галузей знань та сфер діяльності людини, яка називає процеси та об'єкти й одночасно служить засобом пізнання навколишнього світу [7, с. 4].

Варто також зазначити, що низка визначень термінологічних одиниць ґрунтується на з'ясуванні їхніх характерних ознак. На сучасному етапі погляди науковців при виділенні основних рис цієї лексики досить часто розходяться. Згідно з дослідженнями О. О. Реформатського, найсуттєвішими ознаками терміна є соціально регламентована, точно обмежена сфера використання й точне співвідношення слова й предмета (або явища) [15, с. 165]. Д. С. Лотте у своїх працях звертає увагу на такі ознаки терміна, як точність, стислість та «відносну однозначність» [13]. О. С. Герд, крім вищевказаних ознак, наголошує на відсутності у фахової лексики експресивності, образності, синонімів, омонімів, відповідність системі тощо [3, с. 101]. Чимало дослідників (О. О. Реформатський, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Т. І. Панько, А. С. Д'яков та ін.) важливою специфічною рисою терміна вважають його системність (класифікаційну та словотвірну).

Оскільки поширена термінологія виходить за межі науки й відповідно фахової літератури, вона потребує опрацювання та фіксується не лише термінологічними, а й тлумачними словниками, у яких функціонування термінів у певній сфері відображено за допомогою спеціальних галузевих позначок (ремарок), наприклад: *біол.* – біологія, *мат.* – математика, *фіз.* – фізика тощо. Такі маркери є необхідним структурним елементом кожної фундаментальної лексикографічної праці, які, окрім своєї безпосередньої функції (вказувати на належність терміна до певної галузі знань), допомагають здійснювати різноманітні дослідження фахової лексики. Щодо ремарки «*іст.*», то нею, як вказано в передмові до Словника української мови у 20 томах, можуть позначатися й історизми, й історичні терміни

(*іст.* – історія; історизм [21, с. 61]), хоча в Словнику української мови в 11 томах зазначалася лише історія (*іст.* – історія [20, передмова]).

Отже, **мета** і **завдання** статті – з'ясувати, чим відрізняються згадані вище одиниці, чи не належать історизми до тієї ж історичної термінології, оскільки й саме визначення терміна неоднозначне, а також немає чіткої межі між термінологічною й загальноживаною лексикою. Завдання ускладнюється й тим, що серед достатньої кількості розвідок окремих терміносистем, на жаль, не виявлено наукових праць, присвячених цілісному аналізу історичної термінології. Тому для розв'язання цієї проблеми звернімося насамперед до тлумачення поняття «історизми» в лінгвістичній літературі й порівняймо його з визначеннями термінологічної лексики.

В енциклопедії «Українська мова» історизми трактуються як «...слова або їх окремі значення (семантичні історизми), що вийшли з ужитку разом з позначуваними ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімічних заміників. (До речі, як уже зазначалося в попередньому тексті, частина дослідників вважає відсутність синонімів однією з основних ознак терміна – Л. Т.) Це назви понять матеріальної культури (одягу, їжі, знарядь праці та зброї, грошей і т. п.), соціально-політичної сфери, професій, звичаїв та обрядів і т. ін. минулих епох: кобеняк, саламаха, рало, гаківниця, злотий, боярин, соцький, волость, зборня, панщина, ... дружина (військо князя)...» [24, с. 180]. О. Кровицька, розділяючи думку авторів підручника «Сучасна українська літературна мова» за ред. А. П. Грищенка, вважає історизмами слова, що використовуються для позначення предметів, явищ, понять, які вийшли з ужитку, припинили своє існування у зв'язку зі соціально- побутовими і суспільно-політичними змінами [11, с. 98].

Існує в науковій літературі й думка про те, що використовуючись при описі давніх часів, для створення колориту минулих епох, історизми виконують функцію спеціальної лексики: виступають як свого роду терміни, які не мають конкуруючих еквівалентів [16, с. 105]. І. П. Ющук зауважує, що вони стилістично нейтральні, їх використовують у художніх творах та наукових працях, коли описують події і факти минулих історичних епох [26, с. 225]. О. В. Коваленко висловлює припущення, що правомірно й доцільно розглядати функціонування історизму в науково-історичному дослідженні, наприклад, у підручнику історії, як історичного терміна, який виконує ту ж функцію, що й терміни інших наук – конкретного називання історичних подій, явищ, понять [9, с. 60]. Російський філолог, філософ М. Епштейн стверджує, що «...застарілі за значенням слова, що вийшли з ужитку у зв'язку зі зникненням тих явищ, які вони позначали ... використовуються як терміни в історичній науці ...» [14].

Отже, описуючи історизми, науковці насамперед звертають увагу на те, що вони використовуються для позначення певних понять якоїсь минулої епохи. Поняття ж, що стосуються давніх часів, характеризують розвиток народу, країни, суспільства, як відомо, є об'єктами вивчення історичної науки. Питання полягає лише в тому, чи все-таки можна вважати історизми термінами історичної галузі (оскільки й деякі вчені підтверджують цю тезу), чи ні. Спробувати розв'язати поставлене завдання можна звернувшись також до навчальних посібників з історії та термінологічних словників. Для цього візьмемо наведені в лінгвістичних працях конкретні приклади історизмів, серед яких є і згадані вже в енциклопедії «Українська мова», та розглянемо їх тлумачення в наукових і навчальних історичних джерелах.

Так, слово **бояри** зафіксовано в навчальному посібнику «Історична термінологія», де воно отримує таке визначення: «Бояри (від старосл. *бой* – воїн, великий або тюрк. *бояр* – багатий, знатний) – верхівка панівного класу феодального суспільства в Київській Русі, Росії, Молдавії та Румунії» [25, с. 46]. Далі зазначається, що «Термін «боярин» спочатку вживався лише стосовно багатих і знатних служивих людей; з часом став позначати, крім служивої знаті, членів дружини й місцеву неслуживу знать» [25, с. 46]. Отже, у другому реченні автор уже чітко вказує, що досліджуване ним слово є терміном. В одному зі словників історичних

термінів це ж поняття тлумачиться, як «... верхівка феодального суспільства у слов'ян (поряд із великими й удільними князями)» [6, с. 68]. До історичної термінології в названих джерелах зараховано також слова *князь* і *дружина*.

Історичних термінологічних словників виявилось небагато порівняно з іншими галузевими словниками й усього один словник історизмів російської мови. Щоб переконатися в тому, що наявність історизмів, виявлених у попередніх лексикографічних працях, не випадковість, ми порівняли реєстри словника історизмів та словників історичних термінів інших авторів. У цих джерелах (незважаючи на невеликий обсяг останніх) виявилось багато спільної лексики, особливо на позначення назв осіб, напр.: *волость*, *данина*, *імператор*, *князь*, *панищина*, *поміщик*, *оброк*, *холопи*, *челядь* та ін. Деякі слова разом із тлумаченнями до них наведено в поданій нижче таблиці.

Таблиця 1

Реєстрове слово (український відповідник / російський відповідник)	Джерело			
	Словник-довідник історико-економічних термінів	Словник історичних термінів	Словник історичних та політологічних термінів і терміносполук	Словарь русских историзмов
<i>Данина / дань</i>	натуральний або грошовий збір з покірних племен та народів [12, с.9]		натуральний або грошовий податок із підкорених племен і народів [19, с. 8]	подать, налог, побор любого вида, которые взимались победителем с побежденного племени, народа или военачальником, князем и т. п. со своих подданных [18, с.38–39]
<i>Оброк</i>	натуральна та грошова рента, яка стягувалася з селян землевласниками та державою [12, с. 20]			ежегодный денежный или натуральный сбор, взимавшийся помещиком с крепостного крестьянина [18, с. 91]
<i>Панищина / барищина</i>		відробіткова форма феодальних повинностей селян, закріплена законом [1, с.53]		даровой принудительный труд крестьян собственным инвентарем в хозяйстве помещика [18, с. 91]
<i>Холопи / холоп</i>			термін, що ... в родоплемінному суспільстві означав людей неповноправних або молодших у сім'ї. Як термін, так і соціальна категорія «холопи» існували у східних слов'ян і означали стан юридично	в Др. Руси и Моск. госуд. – лицо, находившееся в зависимости от своего господина [18, с. 165]

			безправних людей... [19, с. 19]	
--	--	--	---------------------------------------	--

Отже, як бачимо з наведених прикладів, досліджувані слова мають схожі визначення та зараховуються і до складу історизмів, і до історичних термінів.

Неоднозначність при описі та розподілі розглядуваних понять виявляється й у лінгвістичних працях із лексикології. Так, наприклад, у вже згадуваній книзі «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» слово *віче* мовознавці відносять одночасно й до історизмів, й до історичної термінології. Зокрема, серед семантичних груп застарілої лексики вчені виділяють «назви неіснуючих у наш час установ і організацій: *віче, волость, ... земство, магістрат, ратуша* та ін.» [23, с. 235]. Описуючи термінологічну систему української мови, мовознавці виділяють в її складі історичну термінологію, до якої відносять такі терміноодиниці: *віче, фео́д, феодал, феодалізм, аракчєєви́чина, богомильство, жакерія, неоліт, палеоліт* [23, с. 162] і т. ін.

Насамкінець спробуємо з'ясувати, чи відповідають узагалі досліджувані слова та їхні дефініції поняттю «термін» і чи мають його ознаки. Отже, з проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що усі розглянуті одиниці задовольняють такі основні вимоги термінологічної лексики: є об'єктами конкретної галузі знань – історії; мають чітке визначення; обмежену сферу використання (історична наука, історична художня література); у межах своєї терміносистеми прагнуть до однозначності; не мають синонімічних відповідників.

Проведене дослідження показує, що розрізнення понять «історизми» та «історичні терміни» (як і загальноживане слово / термін) є складною, суперечливою й остаточно не вирішеною проблемою, оскільки і єдиного, повного та вичерпного визначення терміна на сьогодні ще не існує. Аналіз матеріалу засвідчує також, що історизмами називаються лінгвістичні поняття, які разом з архаїзмами мовознавці відносять до пасивної лексики. Проте коли мова йде про одиниці історичної науки, то розглянуті найменування, на нашу думку, можна кваліфікувати як її специфічні терміни, оскільки в них простежуються основні ознаки термінологічної лексики, а вчені-історики та лексикографи зараховують їх до історичної термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бізюк О. Є. Словник історичних термінів: 6–11 класи / О. Є. Бізюк, В. Ф. Федорак. – Чернівці : Прут, 2002. – 128 с.
2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИФЛИ. Сборник статей по языковедению. – М., 1939. – С. 3–54.
3. Герд А. С. Терминологическое значение и типы терминологических значений / А. С. Герд // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 101.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 254 с.
6. Згурский Г. В. Словарь исторических терминов / Г. В. Згурский. – М.: Эксмо, 2008. – 464 с.
7. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминисистем : уч.-метод. пособие / Л. В. Ивина. – М.: Академический проект, 2003. – 304 с.
8. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки – М.: Наука, 1977. – 168 с.
9. Коваленко О. В. Использование историзмов в романах В. Скотта / О. В. Коваленко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – 2011, №5 (ч. 2). – С. 60.
10. Кочан І. Українські терміни в парадигмі сучасних наукових учень / Ірина Кочан // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2009.– Вип. 8. – С. 30–34.
11. Кровицька О. Історична лексика в курсі української мови як іноземної / Ольга Кровицька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2007, Вип. 2. – С. 98–102.

12. Кузьменко Ю. В. Словник-довідник історико-економічних термінів / Ю.В. Кузьменко, О. М. Федорчук. – Херсон : Айлант, 2008. – 84 с.
13. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – Москва : Изд-во АН СССР. – 1961. – 158 с.
14. Проективный лексикон Михаила Эпштейна // <http://www.emory.edu/INTELNET/dar26.html>
15. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 163–198.
16. Салахутдинова З. Ф. Тематические группы историзмов в произведениях Вахита Имамова / З. Ф. Салахутдинова // Вестник Башкирского университета. – 2008. – Т. 13. – №1. – С. 105–107.
17. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.]; за ред. А. В. Крижанівської. – К.: Наукова думка. – 1984. – 196 с.
18. Словарь русских историзмов : учеб. пособие / Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев и др. – М. : Высшая школа, 2005. – 228 с.
19. Словник історичних та політологічних термінів і терміносполук / [укладач: І. С. Беркешук]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 160 с.
20. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1971.
21. Словник української мови: В 20-ти т. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 2010.
22. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
23. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 438 с.
24. «Українська мова». Енциклопедія. – К.: «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
25. Хоптяр Ю. А. Історична термінологія: Навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 448 с.
26. Ющук І. П. Українська мова: підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.

Томиленко Л. Историзмы и исторические термины: проблема размежевания.

В статье рассматриваются разные подходы ученых к определению терминов, их характерных признаков; освещается суть понятия «историзмы» в лингвистических работах. На основании исследованного материала сделана попытка выяснить место и роль историзмов в исторической науке.

Ключевые слова: термин, терминологическая лексика, терминологические единицы, терминосистема, термосфера, историческая терминология, историзмы.

Tomilenko L. Historicisms and Historical Terms: the Problem of Differentiation

The article analyzes the different scientific approaches the terms definition and their characteristic features. It clarifies the essence of the concept of "historisms" in linguistic works. Based on the material under study the attempt to find out the place and role of historicism in History was made.

Key words: term, terminological lexis, terminological unit, term system, term sphere, historical terminology, historicisms.

Марина Шарана
(Житомир)

УДК 81'28:398

**СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКІ НАЗВИ ОБРЯДОВИХ ЧАСОВИХ ПОНЯТЬ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ВЕСНЯНО-ЛІТНІХ КАЛЕНДАРНИХ ДАТ ТА ПЕРІОДІВ**

У статті подано опис однієї із лексико-семантичних груп номінації середньополіських весняно-літніх календарних обрядів – назв обрядових часових понять на позначення календарних дат та періодів, розглянуто мотиви постання та функціонування деяких із цих назв у взаємозв'язку та взаємозумовленості з іншими вербальними та невербальними одиницями обрядового тексту.